

ЧИ Є СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ НА ТОЛЕРАНТНІСТЬ?

У статті розглядається проблема феномену толерантності в контексті консолідації демократії і модернізації політичної системи в Україні. Розкрито об'єктивні і суб'єктивні чинники затребуваності толерантності в умовах трансформаційних змін у вітчизняному суспільстві.

Ключові слова: демократія, консолідація, модернізація, влада, толерантність.

В статье рассматривается проблема феномена толерантности в контексте консолидации демократии и модернизации политической системы в Украине. Раскрыты объективные и субъективные факторы востребованности толерантности в условиях трансформационных изменений в отечественном обществе.

Ключевые слова: демократия, консолидация, модернизация, власть, толерантность.

The article deals with the problem of the phenomenon of tolerance in the consolidation of democracy and the modernization of the political system in Ukraine. Solved objective and subjective factors demand tolerance in transformational changes in domestic society.

Key words: democracy, consolidation, modernization, power, tolerance.

Передвиборча боротьба за місця до Верховної Ради, чим було позначене політичне життя усієї другої половини 2012 року, знову поставила на порядок денний питання про необхідність запровадження конвенційно-консенсусних практик у взаємини між політичними акторами і нагадала про важливість примирення в ім'я вищих загальнонаціональних інтересів і цілей між владою і опозицією, між різними сегментами всередині політичної еліти, між спільнотами симпатизантів у складі всукраїнового електорату, які займають несхожі, а часто і протилежні ідейні платформи. У черговий раз увага суспільства відволікалась у бік світоглядно-ціннісних конфліктів, що принципово не мають однозначного, такого, який би влаштував усі сторони, способу розв'язання. Лунали звичні вже звинувачення у фальсифікаціях результатів.

У зв'язку з окресленим постає декілька питань. Перше. Наскільки відповідає очікуванням електорату маніфестована політиками їх полемічна гострота і непоступливість? І друге, чи є у такому разі суспільний запит на толерантність як передумову і складову політики консенсусу, згоди та примирення, без досягнення чого складно говорити про успіх політичної модернізації? Пошук відповіді на нього ми ставимо за мету даної статті.

Аналіз у загальному плані тих чи інших аспектів вказаної проблеми представлений у працях багатьох вітчизняних вчених, таких як О. Бабкіна, Ф. Барановський, В. Бебик, І. Варзар, М. Головатий, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, О. Новакова, Ф. Рудич, В. Северенюк, М. Соколов, Г. Щедрова та ін. Слід відмітити багатоманітність підходів щодо розуміння як особливостей процесу консолідації демократії в Україні зокрема, так і політичної модернізації загалом. Ця обставина відповідно ускладнює осмислення затребуваності толерантності, її ролі та місця у трансформаційних змінах, що відбуваються.

На думку А. Красносільської, зміст консолідації демократії завжди є орієнтованим на закріплення демократичних правил на поведінковому й ціннісному рівнях. Сама ж консолідація демократії не може отожднюватися із запровадженням певного набору інститутів або практик, оскільки кожен такий набір не може вважатися вичерпним з огляду на потребу у формуванні політичного консенсусу. Тому консолідацію демократії не можна розглядати як незворотні зміни, вона створює лише запобіжники від швидкого і «комплексного» розпаду демократії [1, с. 246-247].

Прикметною ознакою консолідованої демократії виступає усталена парадигма політичного мислення і політичної поведінки провідних акторів діяти виключно у форматі визначених «правил гри», орієнтуватися на відомі і авторитетні для всіх гравців на політичному полі норми, вимоги, обмеження, що впливають як з конституційно-правових підвалин суспільно-політичного життя, так і з визнання саме демократичних правил гри з боку еліти, політичного класу і переважної більшості населення як виключно легітимних і безальтернативних у стосунках їх між собою і в першу чергу в міжпартійній боротьбі.

Реальне просування процесу політичної модернізації в Україні, з нашого погляду, якраз і визначається досягнутим ступенем консолідації демократії. Саме від цього залежить дотримання всіма впливовими політичними суб'єктами Конституції як фундаменту прав і свобод людини, гарантії і механізму справжнього народоправства, як основи для широкого громадського дискурсу і консенсусу стосовно будь-яких проблем. Його учасники при цьому залишатимуться у межах правового поля, а відтак, висловлювані ними ідеї і пропозиції відпочатково претендуватимуть на легітимність і матимуть шанс розглядатися як змістонаділяюче ядро формування загальної волі та як фундамент для досягнення згоди всього загалу.

Відчутною ознакою консолідованої демократії є усталене послуговування (не формальне, не заради самореклами у ЗМІ чи у пропагандистських цілях) виключно демократичними інститутами як єдино можливими з огляду на вимоги моралі і політичної культури і в соціумі, і в лавах еліти. Підкреслимо, що ця вимога стосується як влади, так і опозиції, як парламентських партій, так і численних позапарламентських політичних сил. Крім того, йдеться як про міжпартійне протистояння, так і про рутинні акції та дії акторів у континуумі політичних процесів.

Поміж інших прикметним індикатором консолідованої демократії є процедурний імператив стосовно всіх акторів – діяти саме у прийнятому форматі, який значною мірою унормовує способи та форми політичної діяльності і взаємин, закріплює їх у вигляді деякої авторитетної традиції, що актуалізує свій регулюючий вплив стосовно різноманітних дій на тих чи інших конкретних етапах політичних процесів. Суттєво, що порушення демократичних правил гри, нехтування процедурами з боку окремих акторів неминуче має отримувати негативний відгук з боку громадянського суспільства, які відчують свою безпосередню залежність від його електоральної підтримки.

Якщо взяти щойно окреслені якісні параметри консолідації демократії, то, як свідчить сучасний вітчизняний досвід, Україна перебуває ще на початку свого шляху до такого стану. Політична модернізація в ній має в першу чергу бути спрямована саме на запровадження, зміцнення нормативної та реальної моделей практик демократизації та консолідації та дієвий контроль з боку всього політикуму і громадянського суспільства за їх повсюдне втілення та ефективне використання.

У міру реалізації в життя вказаних обставин розгортатимуться сприятливі умови для толерантності як інструменту оперування з багатоманітністю, як демократичного принципу регулювання міжсуб'єктних відносин у гетерогенному суспільному середовищі, як консолідуюча за своїм впливом передумова взаємодій між владою і опозицією, громадянином і державою, елітою і народом, між партіями, громадсько-політичними об'єднаннями, що представляють різноспрямовані інтереси тих чи інших соціополітичних, етнонаціональних, мовнокультурних, конфесійних, регіональних спільнот.

У разі ж неконсолідованої демократії, авторитарних її девіацій, слабкості й пасивності громадянського суспільства, незрілості і неструктурованості партійної системи, відсутності незалежних засобів масової інформації, поширеної практики політичної корупції, використання адміністративного ресурсу, впливу неопатрімоніалізму розраховувати на соціумо- та державотворчі функції толерантності не доводиться. А відтак, не доводиться дивуватися, чому непримиренність та надмірна полемічність політиків, особливо в період виборчих кампаній, сприймається електоратом хоча й не завжди позитивно, але часто оцінюється як прояв принциповості, рішучості, наполегливості, енергійності тощо.

Позаяк тактовність, стриманість, проявлена культура дискусій, відкритість до думки опонента і наполегливі спроби знайти з ним спільну мову шляхом свідомого

компромісу почасти сприймаються як м'якотілість політика, невизначеність і нечіткість його позиції, невпевненість у власних силах. Із цього начебто цілком закономірно випливає висновок, що через теперішній стан неконсолідованої демократії, схильність масової свідомості до цінностей авторитаризму, звичне для нас очікування харизматичних лідерів і наївну віру в їх здатність побороти всіх «ворогів» і подолати всі перешкоди до свого проекту «світлого майбутнього», суспільний запит на толерантність не сформований, а вона сама не є затребуваною на цей час.

Однак така негативна відповідь, як брак культури толерантності в політичних акторів та недооцінка її позитивного впливу з боку громадської думки, не враховує той факт, що стратегічний напрям прогресу людства сьогодні передбачає перехід до етапу інформаційного суспільства. У ньому найбільш важливим ресурсом, що забезпечує інноваційний розвиток і досягнення високих соціальних стандартів, є знання – основа людського капіталу. Становлення такого суспільства, як доводить досвід передових країн світу, є неможливим без орієнтації на цінності толерантності, що сприяють свободі творчості (соціальної, політичної, науково-технічної, художньої тощо) й прозорості у відносинах, зміцнюють довіру й солідарність, гуманізують та демократизують соціум, формуючи в ньому засади, чутливі до розгортання принципів справедливості, чесної конкуренції, виконання різнорівневими акторами «правил гри» і знаходження консенсусу.

Вченими наголошується, що існує кореляція між модернізацією і культурою. Р. Інглхарт на основі порівняльного аналізу ситуації у 43 країнах дійшов висновку щодо причинно-наслідкового зв'язку між економічним зростанням і зміною цінностей. Оскільки успіхи в постіндустріальній економіці напряму зумовлюються рівнем розвитку людського капіталу, то все те, що сприяє самореалізації людини, виступає як суттєвий економічний ресурс [2].

Засобом сприяння творчості, самовираженню є толерантність, яка як принцип міжособистих, міжгрупових відносин, як цінність культури формує ядро креативного етосу, сукупність носіїв котрого Р. Флорида запропонував вважати новим особливим соціальним класом – креативним. Саме його представникам властива здатність створювати нові ідеї, технології, компанії і решту всього того, що втілює в собі інноваційність розвитку [3]. Основою такого класу, звичайно, вважаються молоді фахівці в різних галузях народного господарства, науки та культури – найбільш динамічна, смілива у своїх починаннях, енергійна у власному кар'єрному просуванні частина населення. Вона має безпосередню зацікавленість у зміцненні цінностей та норм толерантності в суспільному житті, чим власне утворюються сприятливі умови для реалізації планів представників цієї молоді та освіченої генерації. Підтвердженням об'єктивного запиту на толерантність є той факт, що, за даними соціологічного опитування студентської молоді України, що здійснив Інститут ім. Горшеніна 25 січня 2012 р., перше місце серед життєвих цілей посіла «самореалізація» – 65,4 %, у той час як друге місце «матеріальний достаток» – 50,3 %, а третє – «кар'єра» – 48,9 % [4].

Регламентувати творчість украї важко, а часто й неможливо, адже новітня економіка знань базується на трьох Т – талантові, технологіях, толерантності. Завдання уряду, на думку дослідників, полягає в тому, щоб створювати комфортні умови для креативного класу, одним із напрямів чого виступає захист і пропагування цінностей толерантності, протидія дискримінації за ознаками статі, іншої групової належності [5]. Оскільки ж толерантність безпосередньо пов'язана із становленням соціальної бази постіндустріальної економіки, із забезпеченням необхідних передумов для творчої самобутності в усіх сферах суспільного життя, то саме вона «справляє істотний вплив на економічну і технологічну модернізацію» [6, с. 30].

Отож, зазначимо, сучасний дискурс толерантності не просто виходить з природної необхідності подальшої демократизації, консолідації еліти і соціуму, загалом – політичної модернізації для України, яка не хоче опинитися на узбіччі магістрального шляху розвитку сучасної світової спільноти. Толерантність постає як складова розбудови та принцип функціонування економіки знань, удосконалення і нагромадження людського капіталу – головної рушійної сили інформаційного суспільства. З її допомогою таке суспільство здатне оптимальним чином формулювати адекватні відповіді на виклики часу саме на засадах інноваційності.

Тому наразі обґрунтуванням толерантності стає апеляція до категорій, що виражають суспільний прогрес і зростання матеріального благополуччя в новітніх економічних умовах, де успіх за тими, хто проявляє творчість, ініціативу, хто діє нестандартно і прагматично. Відповідальні політичні сили, які ставлять перед собою і перед країною амбітні плани, повинні пам'ятати про можливість толерантності і для вдосконалення політичної системи, і для успіху модернізації загалом.

Щодо впливу толерантності на консолідацію демократії, то, як уявляється, саме вона схиляє акторів не знищувати протидіючу відмінність, а призвичаїтися співіснувати з нею або шляхом невпинного раціонального пошуку взаємних точок інтересу і підкорення силі найкращого аргументу в процесі громадського дискурсу, або шляхом домовляння про «правила гри» при обов'язковому дотриманні відносин рівності перед законом і нейтральності самої держави стосовно тих виявів, що прямо не порушують його.

Таким чином, ми пропонуємо розрізняти суспільний запит на толерантність як вираз актуальних ставлень соціальних, політичних акторів стосовно неконфліктності у масовій свідомості і позитивної налаштованості громадської думки на можливість злагоджених дій між політичними опонентами та очікування досягнення шляхом переговорів взаємовигідного компромісу, від запити суспільства на толерантність як на вираз об'єктивної потреби його прогресивного розвитку, що зумовлюється внутрішніми закономірностями становлення та функціонування економіки знань і що передбачає для цього формування в соціальних акторів толерантності як складової їх політичного мислення, соціокультурної якості і принципу політичної етики.

Відмітимо, що через те, що у вітчизняному суспільстві глибоко не усвідомлюється вказаний запит як об'єктивне веління часу, що економічні інтереси еліти в цілому на задовольняючому їй рівні забезпечуються

застарілими умовами виробництва індустріального суспільства, оскільки вони зорієнтовані головним чином на видобуток і переробку природної сировини, що політична інфантильність широких верств населення і вкрай низька здатність до самоорганізації не сприяють формуванню індивідних і солідаристських начал у соціумі, цінності толерантності та її соціумо- та державотворчі функції залишаються не актуалізованими в нашому житті.

Про поважання толерантності можна почути від більшості політиків, які позиціонують себе як сучасні, європейські. Про важливість культури толерантності як складову демократичних механізмів суспільно-політичного життя час від часу говорять засоби масової інформації. Але, з нашого погляду, в цілому в соціумі і в політикумі панує й досі декларативний підхід, і далі, аніж модна за своєю суттю, нікого ні до чого не зобов'язуюча риторика, справа не йде.

Окрім вище наведених причин, ускладнюють ситуацію також вельми дискусійний характер самого режиму толерування тих феноменів суспільно-духовного життя, в яких відбивається партикулярність окремих світоглядних уявлень, ідеологічних позицій, побутових практик, морально-психологічних якостей, естетичних смаків і які, зазвичай, сприймаються більшістю як дивовижні, неприємні, неприйнятні і навіть неадекватні.

Крім того, цей феномен постає як вкрай чутливий, адже торкається оцінки діяльності як окремих лідерів, так і характеристики особливостей поведінки, менталітету, зразків самоідентифікації, усталених соціокультурних традицій соціополітичних, етномовних, конфесійних спільностей, специфіки регіональної історичної пам'яті, чинників зовнішньополітичного впливу.

Нарешті, слід назвати і таку причину, як неготовність значної частини політичних акторів до дискурсу толерантності й діяльності на її принципах – відкритості до обговорення будь-яких проблем з орієнтацією на порозуміння і консолідацію, небажання і невміння свідомо морально стримувати себе у взаємодіях з іншим, поважаючи його свободу, права і гідність, поцінуючи справедливість, чесну конкуренцію ідей, програм, особистостей.

Таким чином, в умовах кризи, слабкої економічної мотивації правлячої еліти, впливу цінностей і традицій авторитаризму в масовій свідомості і політичній культурі, суспільний запит на толерантність не є чітко виражений, в той час як маніфестована політиками полемічна гострота і неупливість суб'єктивно сприймаються цілком природними і такими, що здатні служити захисту тих чи інших групових інтересів. Однак, з огляду на закономірності становлення інформаційного суспільства, якісні особливості функціонування економіки знань, що спирається на людський капітал і що потребує для свого прогресу інноваційність і відкритість, запит вітчизняного суспільства на толерантність є об'єктивний, сутнісний, породжуваний логікою глобальної тенденції до демократизації і гуманізації суспільно-політичного життя. Запит на толерантність відповідає життєвим устремлінням найбільш молодій, енергійній, освіченій частини населення, котра ототожнює «успіх» у першу чергу із можливістю самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красносільська А. О. Підходи до виокремлення консолідації демократії як етапу демократизації / А. О. Красносільська // Наукові записки ІІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 1 (51). – С. 242–250.
2. Инглхарт И. Культура и демократия / И. Инглхарт // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / [под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона]. – М. : МШПИ, – 2002. – С. 106–128.
3. Florida R. The Rise of the Creative Class : And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life / R. Florida. – New York : Basic Books, 2002.
4. Студентство України про самореалізацію та успіх мовою цифр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.prof.univ.kiev.ua/prof/component/content/article/2-events/171-2012-02-02-13-22-35/
5. Florida R. There Goes Metro: How and Why Bohemians, Artists and Gays Affect Reginal Housing Valeues / R. Florida, C. Mellander // Journal of Economic Georaphy. – 2009. – Vol.10. – № 2. – P. 167–188.
6. Щербак А. Культура имеет значение? Сравнительный анализ значения толератности для модернизации / А. Н. Щербак. – СПб. : Издательство Европейского университета, 2011. – 32 с.

Рецензенти: **Багмет М. О.**, д.і.н., професор;
Простова О. І., к.політ.н.

© Ханстантинов В. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 16.10.2012 р.

ХАНСТАНТИНОВ Віталій Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету.

Коло наукових інтересів: теорія та історія політичної науки, толерантність як феномен суспільно-політичного життя.